

## Necesitatea unui institut pentru studierea Europei de Sud-Est

O întrebare care vine la timp: dacă și astăzi cercetarea Sud-Estului european, nu numai pentru a ne cunoaște vecinii, ci și pentru a înțelege mai bine ceea ce de atîta vreme ne-a fost dat a fi, mai merită să figureze printre prioritățile științifice românești. Acestea – ar fi normal să răspundem – au o perenitate care ignoră conjunctura și programul lor de activitate n-are de ce să se schimbe sub presiunea unor factori din afara domeniului intelectual. Nu-i așa, totuși, în cazul studiilor care năzuiesc să îmbrățișeze întreaga unitate culturală a Sud-Estului, deoarece ele s-au dezvoltat de la bun început în condițiile unei întrepătrunderi a preocupărilor savante cu aspectul politic. Dovadă, cursul sinuos și câteodată întrerupt al acestor cercetări în țara noastră.

Nimeni n-o știe mai bine decît aceia care au studiat istoria și semnificația celor două institute care l-au precedat pe-al nostru: unul întemeiat de N. Iorga, care-și asociase pe arheologul Părvan și pe geologul Munteanu-Murgoci, apoi celălalt, concurent, pe care Victor Papacostea l-a numit „balcanic“, grupînd în jurul său o echipă tînără și harnică<sup>1</sup>. Pe cînd, în primul caz, acțiunea personală și cîtva timp chiar izolată a lui Iorga a avut un sens reconciliator după războaiele balcanice și s-a străduit să înjghebe punți de colaborare cu statele sud-dunărene, guvernânții României au dat o atenție superficială acestei inițiative: în final, colapsul Înțelegerii Balcanice a desăvîrșit izolarea diplomatică pe care țara a plătit-o scump în 1940. În al doilea caz, interesul pentru romanitatea balcanică a găsit, pînă la un punct, ascultare la conducătorul politicii noastre externe din anii ultimului război mondial, dar ideea unei comunități culturale sud-est europene contraria intențiile expansioniste ale Reichului. Ambiguitatea fundamentală a politicii românești din ajunul lui 23 august, datorită căreia alianța militară cu Germania nu împiedica să se ascuță conflictul cu Ungaria, aflată totuși în cadrul aceleiași coaliții, a făcut ca, în „Revue historique du Sud-Est européen“, revista înființată din 1924 de Iorga, să apară polemici cu istoricii maghiari prin care Gh. I. Brătianu și colaboratorii săi interveneau competent și cu simț de răspundere în probleme de o gravă actualitate. Firește, în noile împrejurări de după încheierea păcii, ambele institute au fost suprimate, o dată cu periodicele cărora le asigurau publicarea, fiind, ca un ecou al lozincilor de la Moscova, denunțate pentru „cosmopolitism“ și, totodată, „naționalism“<sup>2</sup>.

După o paranteză de cincisprezece ani (1948-1963), înființarea unui Institut de Studii Sud-Est Europene, la direcția căruia a fost chemat profesorul M. Berza,

unul dintre elevii lui Brătianu, are să aducă și un element de continuitate, dar manifesta neîndoiește o tendință care se va adânci în politica României din deceniul următor, anume cea de a sublinia solidaritatea culturală a popoarelor din regiunea balcanică, peste diferențele lor ideologice, produse de importul de revoluție. De astă dată, era rîndul hegemoniei sovietice să fie contestată cu mijloace indirecte, asemenea celor care se opuseseră în trecut ambiției naziștilor. E de ajuns să cităm un document oficial din 1973; aluziile la „climatul general de bună înțelegere și cooperare în această zonă geografică” sau la „destindere și securitate”<sup>3</sup> aparțin unui limbaj codat, menit să exprime o reacție de independență în blocul comunist. Cînd ea s-a transformat în naționalism autarhic, înjositor pentru cultura română, institutul a decăzut și el rapid<sup>4</sup>.

Nu e încă vremea pentru confesiuni și amintiri care ar putea evidenția ce s-a făcut temeinic, în spirit european, în prima perioadă de existență a institutului, grație unor personalități excepționale sau, cel puțin, sincer devotate ideii care ne reunește. Cu atît mai puțin îmi vine să vorbesc despre anii 1985-1989, experiență degradantă ale cărei consecințe se șterg foarte greu. Fapt este că dimensiunea politică a studiilor sud-est europene a fost responsabilă și pentru epocile fericite, de punere în valoare a unei cercetări fără prejudecăți, și pentru discreditarea acestui proiect științific interdisciplinar, aunci cînd el era dependent de compromisuri individuale sau colective. După o experiență de trei ori repetată, devine limpede că rămîne atîta șansă de reușită durabilă a unui program de studii cu cît este mai redusă prezența politicianului ce se întrevăde în el.

Dar momentul pe care-l trăim, important desigur din punct de vedere strategic, ispitește la o altă mezialianță cu conjunctura. Fiindcă politica externă a României din ultima vreme, în măsura în care este definită și consecventă, pare a întoarce spatele Sud-Estului și a revendica integrarea noastră în Europa Centrală, cred unii că ar fi mai folositor să substituim tradiției pătrunse demult în conștiința noastră identitară o concepție „nouă”, avînd de justificat îndreptarea atenției în altă direcție. Nu spre sud, așadar, ci către vest și, la rigoare, nord. Ca și cum lumea balcanică, cu vechile ei păcate de „orientalism” și cu dificultatea pe care o încearcă Bulgaria, fosta Iugoslavie și Albania de a lichida moștenirea regimului comunist – situație cu care cea a României se aseamănă vădit –, ar reprezenta doar un exemplu *ad deterrendum*, un spațiu străin pe care românii îl pot privi cu superioritate. Din peisajul Ideal pe care-l construiește în grabă această pseudo-filosofie a istoriei românești lipsesc finîniile cu cumpănă<sup>5</sup> și bisericuțele bizantine, dar se ridică ziduri crenelate și bolți gotice. Un snobism cultural care, neputînd pretinde candid că civilizația românilor este una de tip occidental, se îndrîjește să-i caute locul într-o zonă intermediară, a cărei originalitate a fost, de cîțiva ani, exagerată: cea central-europeană.

În principiu, astfel de modificări de apreciere a locului pe care-l ocupă în istorie un popor, cu ce a creat politic și cultural, sînt permise. Respectul pentru adevăr ne obligă să recunoaștem că Slovenia și o parte a Croației, unde se simte influența îndelungatei asocieri cu Ungaria, sînt solidare cu Centrul Europei, pe cînd alt colț al Croației de astăzi, Dubrovnik (Ragusa), se califică chiar drept occidental. A muta

însă România în Europa Centrală nu e numai pe hartă o eroare, posibilă doar dacă un vîrf al compasului e fixat pe țărmul Atlanticului și celălalt la Vladivostok; este o greșeală fundamentală în termeni istorici. Și, mai înainte de toate, cît de originală este perspectiva care ni se propune? Și cît de oportună?

„Sud-Estul european“, ca formulă, este de origine germană, istoricului Hans Helmolt revenindu-i poate paternitatea și, în orice caz, meritul răspîndirii ei. Cultivarea studiilor consacrate acestei regiuni a început la Viena, pentru motive politice evidente, ținînd de anexarea Bosniei și Herțegovinei (1908) de către Imperiul Austro-Ungar. Mai rodnică a fost însă ideea de a transfera acest proiect în România, a cărei poziție a destinat-o întotdeauna rolului de mijlocitor pentru influența culturală occidentală, ceea ce, adesea, i-a servit pentru a-și consolida prestigiul politic. N. Iorga o spune încă din 1911: „Un institut de studii pentru Europa sud-orientală aici în București, bine organizat și condus cum trebuie, ar putea fi în ordinea științifică întâia afirmare a drepturilor noastre“<sup>6</sup>.

Pe de altă parte, România a dobîndit din 1918, de la întregirea ei, o fereastră deschisă către Europa Centrală, care cuprinde Transilvania și Banatul. Ceea ce fusese pînă atunci parte integrantă din Sud-Est s-a completat cu o regiune care, datorită particularităților ei istorice, constituie o punte de legătură cu Apusul<sup>7</sup>. Ca urmare, dar și în virtutea implicațiilor avute, secole de-a rîndul, de istoria Ungariei și a Poloniei asupra celor două principate dintre Carpați și Dunăre, școala istorică românească n-a conceput studiile sud-est europene decît într-o perspectivă mai vastă. A scrie istoria Sud-Estului este desigur a scrie și istoria românilor, occidentali din Orient (nu, cum socotesc unii, orientali ai Occidentului). Dar, de vreme ce, pentru mai bine de cinci veacuri, Peninsula a făcut parte din Imperiul Otoman, a scrie istoria Sud-Estului înseamnă a face istorie universală. Apoi, istoria universală impune și interesul față de intervențiile unor mari puteri apusene în economia sau cultura, ca și în politica popoarelor aflate între Adriatica și Marea Neagră: statele italiene, Franța, Anglia și chiar, sporadic, Spania, fără a mai vorbi de „permanența istorică“ pe care o reprezintă confruntarea germano-rusă.

O altă problemă de neocolit este a raportului dintre un program de activitate științifică și orientarea aproape unanim manifestată în favoarea „întrării în Europa“, adică o reabilitare reclamată de oamenii politici și liderii de opinie, cu un ferm sprijin în *mass-media*. Cine se îndoiește de caracterul benefic al acestei tendințe? Numai că o adeziune retorică devine cu ușurință excesivă, dacă e vorba de o adaptare formală la exigențe externe. Pentru anumiți partizani ai aderării României la NATO, „Sud-Estul“ este sinonim cu cine știe ce uneltiri pe care patriotismul lor îi obligă să le respingă. Solicitați să ajute Institutul de Studii Sud-Est Europene din București să-și găsească un sediu corespunzător, demnitari din Ministerul de Externe au răspuns evaziv și retractil: „Sud-Estul? A, da... Dar România e un stat central-european, după cum a recunoscut și *State Department*.“ Spiritelor oportuniste sau timide, replica li se poate părea un irezistibil îndemn de a schimba firma la iuțeală. Totuși, precedentele la care ne-am referit ar trebui să recomande prudență. Statutul de autonomie nu e suficient, fără îndoială, cîtă vreme finanțarea unui institut buge-

tar depinde de un for tutelar (în cazul nostru, Academia Română) și imperfecțiile acestui sistem au ieșit repede la iveală. Nu e mai puțin adevărat că și concesiile față de o tentativă de manipulare politică, de oriunde ar veni ea, ar constitui o regresivitate și o recidivă în eroare.

Pe de altă parte, orice ar zice diplomații de la... Washington, România este o țară sud-est europeană. Aceasta implică nevoia de a înțelege ce se petrece azi în vecinătatea noastră directă. Se întâmplă, din 1990, așa de multe lucruri care e normal să suscite interes, atât politic, cât și academic. Fără a pleda pentru o revizuire a diplomației noastre, nu e inutil să-l recitim pe Iorga, cel care în 1940 declara: „În momentul de față, când fiecare caută un sprijin, chiar și cei mai puternici, e bine să ne aducem aminte de vechile baze, asemănări și colaborații, pentru ca să nu facem numai alianțe de stat, care nu leagă, ci legături de popoare, care să poată servi intereselor noastre comune”<sup>8</sup>. Dezintegrarea Iugoslaviei, conflictele locale cărora ea le-a dat naștere, funcționarea unor mecanisme internaționale de pacificare, cli-vajele etnice și sociale, divergențele politice în legătură cu statutul Macedoniei, dar și redeschiderea contenciosului greco-turc, criza provocată de decolonizarea sovietică, resuscitarea ideologiei de extremă dreaptă, revenirea la putere a unor forțe desprinse din vechiul *establishment* comunist și solidaritate cu el – toate aceste fenomene sînt un subiect pasionant de studiu. Cine să le analizeze mai competent decît cercetători care au deja experiența problemelor Sud-Estului pe acea „durată lungă” nicăieri mai vizibilă decît aici?

Percepția acestor realități din trecut și din prezent pune în lumină linii convergente. Existența unor „factori de unitate” sau, poate, mai degrabă, de omogenitate, ai Sud-Estului european, acceptabili fără ajustări din partea noastră, include în acest spațiu istoric și civilizația românilor. Vrem-nu vrem. Cine se aventurează pînă în zarea depărtată a antichității găsește un prim element comun, de valoare antropologică și lingvistică, în prezența tracilor. Latinizarea este, în timp, a doua formă de conviețuire care a asigurat popoarelor participante la ea trăsături comune, deși numai în nordul Dunării ea a avut un caracter ireversibil. Ceea ce urmează este un balans între centralizare (Imperiul Bizantin și cel Otoman au impus solidaritatea supunerii) și particularism competitiv – fie că ne gîndim la mișcarea browniană de la începutul Evului Mediu, la fărîmîțarea feudală din secolele XIII-XIV sau la cele două mari etape de alcătuire a statelor moderne: în veacul al XIX-lea și în zilele noastre. Însuși tipul hibrid de democrație edificat de națiunile tinere din această regiune în secolul trecut, ca rezultat al unor orientări intelectuale convergente – ortodoxie, iluminism, liberalism –, plasează societățile sud-est europene pe una din marile căi de evoluție ale istoriei universale. Cu specificarea unui decalaj cronologic față de Occident care este aspectul cel mai spectaculos al originalității noastre. Reformele de după 1848, anticipînd în ostentativa lor precipitare asupra gradului de dezvoltare, și, infinit mai dramatică, modernizarea forțată și devastatoare care a început exact un secol mai tîrziu și-au căutat îndreptățirea în principiul „arderii etapelor” și au fost contestate în numele teoriei „formelor fără fond”<sup>9</sup>. Imperativul sincronizării rămîne la fel de actual, iar realizarea lui nu mai puțin im-

provizată și precară. În sfârșit, cei care doresc temeieri pentru a afirma omogenitatea Sud-Estului recurg pe bună dreptate la argumentul patrimoniului comun de instituții, de artă și, oricât de anevoie de clasat ar fi această inefabilă materie, chiar de literatură.

E puțin? Dimpotrivă, e foarte mult, mai ales că avem convingerea de a nu fi epuizat analogiile, nici criteriile pe baza cărora ele ar putea fi identificate. Așa știind lucrurile, dacă în domeniul studiilor sud-est europene România acuză o criză – care, din motive asemănătoare, adică tot conjuncturale, poate să fie reală și la Sofia, Belgrad ori Salonic și Tirana –, rezolvarea ei trebuie căutată în altă parte decât în lichidarea unei tradiții științifice în care s-au ilustrat pînă acum trei generații de învățați români.

Problema adevărată este că tot mai puțini cercetători stăpînesc limbile balcanice, indispensabile pentru a investiga acest teritoriu. Doctoratele „francofone” sînt foarte bune, dar, cu excepția bizantinologiei, celelalte discipline înmănușiate în domeniul pe care ne străduim a-l cultiva trăiesc în Franța o perioadă de recesiune (dovadă, cea mai proastă istorie a Balcanilor este cea a lui Georges Castellan). Universitățile germane și anglo-saxone ar putea oferi o calificare mult superioară, numai că acolo bursele sînt mai rare. Dificultățile materiale încep chiar de acasă, în sensul că nici sediul, nici retribuția, nici mijloacele de lucru de care dispunem nu se găsesc la acel minim nivel, zis „decent”, la care să nu ne fie rușine de comparația cu străinii. Ar mai fi de adăugat că posibilitățile de publicare pentru lucrările de erudiție n-au crescut o dată cu numărul editurilor, însă nu trebuie uitat nici faptul că o seamă de colegi n-au mai scris măcar o recenzie de mulți ani. Pînă și prezentarea de comunicări, altădată lunare, supraviețuiește convulsiv, doar cu ocazia primirii cîte unui oaspete de peste hotare. Formalizarea unei profesii o poate ucide. De vină sînt, e de prisos să mai stăruim, recrutarea defectuoasă a cadrelor și organizarea pur birocratică, fără imaginație care să construiască planuri, fără tenacitatea necesară pentru a le realiza. Acestor constatări li se cuvine o completare: însăși Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene – după ce a jucat un rol hotărîtor de coordonare și îndrumare în primele ei două decenii de viață – nu mai răspunde cîtuși de puțin așteptărilor. Că una dintre cauze este lipsa de fonduri, nu încapă îndoială. Dar, de asemenea, mai e și neîncrederea pe care o inspiră – știm bine – secretarul general, dl Răzvan Theodorescu, și actualul comitet național român. Combinația de competențe grotesc contrafăcute și de manevre politice dubioase a reușit să blocheze și la acest nivel activitatea normală. Această situație de auto-sabotaj nu se poate schimba decât prin apelul la oameni noi, cu titluri profesionale verificate.

Pentru a ne întoarce la întrebarea cu care am început, în cazul că mîine ar lua ființă un institut de studii central-european, n-ar fi mai ușor de găsit cunoscători de polonă, cehă, maghiară sau, din păcate, chiar germană, decât sînt astăzi cei capabili de a folosi limbile balcanice. Alt risc al inițiativei: părăsirea unui fond de reputație acumulată de zeci de ani, superioară chiar valorii reale a institutului din prezent – gîndiți-vă la numele revistei, la bibliotecile din străinătate care-i sînt

fidele! – pentru a lua totul de la capăt. Un astfel de viraj vertiginos se întreprinde numai când o nouă orientare s-a produs de la sine într-o istoriografie, menținându-se constant câțeva vreme.

## Note

1. Andrei Pippidi, **Pour l'histoire du premier Institut des études sud-est européennes**, RESEE, 1979; idem, **Reformă sau declin? A doua perioadă din istoria Institutului de studii sud-est europene**, Revista de istorie, s.n., I, 1990; N. Ș. Tanașoca, studiul introductiv la Victor Papacostea, **Civilizație românească și civilizație balcanică**, București, 1983, pp. 5-41.
2. Leonte Răutu, **Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale**, București, 1949.
- 3 **Message adressé par le Président du Conseil d'État de la République Socialiste de Roumanie, Monsieur Nicolae Ceaușescu, à l'Association Internationale d'Études du Sud-Est européen à l'occasion de son dixième anniversaire** (foaie volantă).
4. La evacuarea institutului, extrem de brutală, în 1982, s-a referit și o emisiune a postului de radio „Europa liberă”, cf. Vlad Georgescu, **România anilor '80**, München-București, 1996. S-a ajuns chiar ca profesionalismul să fie blamat ca evazionism, ceea ce, la drept vorbind, și era pentru conștiința individuală. Un episod ca „procesul public” înscenat în 1985 a fost grav, nu pentru sancțiunile împotriva celor trei cercetători acuzați, ci fiindcă mai mulți membri ai institutului au adoptat rolul de denunțatori.
5. De ce fîntînile, tocmai ele? probabil e aici o amintire de lectură, din cele care trezesc sensibilitatea: o pagină din G. M. Cantacuzino, **Izvoare și popasuri**, București, 1934, pp. 20-27, sau observațiile lui N. Iorga despre fîntîni ca centre de sociabilitate populară (**Cinci conferințe despre Veneția**, Vălenii-de-Munte, 1926, pp. 32-34).
6. Idem, **Generalități cu privire la studiile istorice**, București, 1944, p. 94.
7. Nu e de uitat faptul că la Sibiu, din 1925, N. Iorga a înființat o secție pentru Transilvania a institutului său.
8. N. Iorga, **Ce este Sud-Estul european**, București, 1940, p. 14.
9. Andrei Pippidi, **Les „formes vides” hier et aujourd'hui**, RESEE, XXX, 3-4, 1992, pp. 209-216. Cf. Adrian Marino, **Din istoria teoriei „formă fără fond”**, în **Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale**, Iași, 1995, pp. 191-198.